

**SURXON VOHASI ALLALARI VA NIKOH-TO‘Y QO‘SHIQLARINING
ETNOMADANIY HAMDA TARBIYAVIY AHAMIYATI
(M. Naimovning “Qadim Surxon navolari” to‘plami asosida)**

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Musiqi ta’lim va san’at mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

E-mail: amonovamunisa44@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Muzaffar Naimov tomonidan yozib olinib, nashrga tayyorlangan “Qadim Surxon navolari” to‘plamidagi allalar va Surxondaryo nikoh-to‘y marosimi qo‘shiqlarining etnomadaniy, poetik, tarbiyaviy hamda musiqiy-funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. To‘plam Surxon vohasi xalq og‘zaki ijodining muhim namunalar — alla, yor-yor, o‘lan, lapar, kelin salom kabi janrlarni o‘zida jamlagani bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotda mazkur qo‘shiqlar xalqning oilaviy-maishiy hayoti, farzand tarbiyasi, nikoh marosimi, ayol ijrochiligi, avlodlar davomiyligi va milliy o‘zlikni anglash jarayonidagi o‘rni nuqtayi nazaridan yoritiladi. Xulosa sifatida Surxon vohasi qo‘shiqlarini raqamlashtirish, nota va audio shaklida ilmiy kataloglashtirish, ularni musiqa ta’limi jarayoniga kiritish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Surxon vohasi, alla, yor-yor, kelin salom, nikoh-to‘y qo‘shiqlari, xalq og‘zaki ijodi, marosim folklori, etnomadaniyat, musiqa ta’limi, raqamlashtirish.

Kirish

O‘zbek xalq qo‘shiqlari milliy madaniyatning eng qadimiy, barqaror va ommaviy shakllaridan biridir. Xalq qo‘shiqlarida ajdodlarning turmush tarzi, orzu-intilishlari, axloqiy qarashlari, estetik didi, oilaviy munosabatlari va tarixiy xotirasi mujassamlashadi. Shu jihatdan Surxon vohasi folklori o‘zbek xalq musiqiy merosining alohida hududiy qatlamini tashkil etadi.

Muzaffar Naimov tomonidan yozib olinib, nashrga tayyorlangan “Qadim Surxon navolari” to‘plami 2006-yilda Toshkentda “San’at” nashriyoti tomonidan chop etilgan bo‘lib, unda allalar va Surxondaryo nikoh-to‘y marosimi qo‘shiqlari jamlangan. Kitobning mas’ul muharriri va so‘zboshi muallifi filologiya fanlari doktori, professor Mamatqul Jo‘rayevdir. To‘plamda xalq qo‘shiqlari milliy madaniyatning qadimiy badiiy silsilasi sifatida baholanib, ularni keng ommalashtirish milliy o‘zlikni anglashda muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda xalq og‘zaki ijodi namunalarini nafaqat matn sifatida saqlash, balki ularning musiqiy, ijrochilik, marosimiy va pedagogik funksiyalarini kompleks o‘rganish zarur. Ayniqsa, Surxon

vohasi allalari va nikoh-to'y qo'shiqlari mahalliy ijrochilik an'analari, ayol folklori, oilaviy tarbiya va marosim madaniyatini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va metodlari

Tadqiqotning maqsadi — M. Naimovning “Qadim Surxon navolari” to'plami asosida Surxon vohasi allalari va nikoh-to'y marosimi qo'shiqlarining janriy, poetik, tarbiyaviy va musiqiy-funksional xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Manbashunoslik tahlili — to'plamning tuzilishi, nashr xususiyati va folklor namunalarining manba sifatidagi qiymatini aniqlash.
2. Janriy tahlil — alla, yor-yor, kelin salom, o'lan va laparlarning funksional xususiyatlarini ajratish.
3. Poetik tahlil — takror, murojaat, ramziy obraz, parallelizm va xalqona metaforalarni aniqlash.
4. Etnopedagogik yondashuv — qo'shiqlardagi tarbiyaviy, axloqiy va oilaviy qadriyatlarni yoritish.
5. Musiqiy-funksional tahlil — qo'shiqlarning ijro muhiti, jamoaviyligi, marosim bilan bog'liqligi va ijrochilik xususiyatlarini izohlash.

Asosiy qism

1. “Qadim Surxon navolari” to'plamining ilmiy-manbaviy ahamiyati

“Qadim Surxon navolari” to'plami Surxondaryo hududida yashab kelgan xalq qo'shiqlarini yig'ish, yozib olish va ommaga yetkazish yo'lidagi muhim ishlardan biridir. Kitobdagi so'zboshi xalq qo'shiqlarini “asrlarga bo'ydash” badiiy hodisa sifatida talqin qiladi. Unda yor-yor, o'lan, lapar, kelin salom kabi janrlar xalq qalbining nozik kechinmalari, orzu-intilishlari va axloqiy qarashlarini ifodalovchi qadriyatlar sifatida baholanadi.

To'plamning muhim jihati shundaki, unda Surxon vohasiga xos hududiy variantlar qayd etilgan. Folklor namunalarining hududiy variantda saqlanishi xalq ijodining tabiiy yashovchanligini ko'rsatadi. Chunki xalq qo'shiqlari og'zaki an'ana orqali avloddan-avlodga o'tadi, har bir ijrochi, har bir qishloq yoki marosim muhitida ma'lum darajada o'zgarib, yangilanib boradi.

O'zbek folklorshunosligida marosim qo'shiqlari odatda mavsumiy marosim va oilaviy-maishiy marosim qo'shiqlariga ajratiladi. Oilaviy-maishiy marosim qo'shiqlari qatoriga farzand tug'ilishi, nikoh, xatna to'yi, motam marosimlari bilan bog'liq qo'shiqlar kiradi. Shu tasnifga ko'ra, M. Naimov to'plamidagi allalar farzand tarbiyasi va oilaviy muhit bilan, yor-yor va kelin salomlar esa nikoh marosimi bilan bog'liq folklor namunalaridir.

2. Allalarda ona mehri va xalq pedagogikasi

Alla janri xalq pedagogikasining eng qadimiy ko'rinishlaridan biridir. U faqat bolani uxlatish uchun aytiladigan qo'shiq emas; unda ona mehr-muhabbati, farzand

kelajagiga ishonch, ezgu niyat, sogʻlik, poklik, halollik, elga xizmat qilish kabi qadriyatlar mujassam boʻladi.

Toʻplamda berilgan allalarda bola “koʻz nuri”, “jon bolam”, “shirin bolam”, “tayanchim” kabi murojaatlar orqali tasvirlanadi. Bu poetik birliklar ona va bola oʻrtasidagi ruhiy yaqinlikni kuchaytiradi. Allalarda farzandning sogʻlom, oqil, odobli, pokiza inson boʻlib ulgʻayishi tilanadi. Bu holat allaning etnopedagogik vazifasini yaqqol koʻrsatadi.

Alla matnlarida uchraydigan takrorlar — “alla”, “jonim bolam”, “shirin bolam” kabi birliklar musiqiy ritmni barqarorlashtiradi, bolaning ruhiy tinchlanishiga xizmat qiladi va ijrochi ayolning ichki hissiy holatini ifodalaydi. Shu sababli alla janrini uch tomonlama hodisa sifatida baholash mumkin:

Yoʻnalish	Allaning vazifasi
Musiqiy	Bolani tinchlantirish, uyquga chorlash
Tarbiyaviy	Ezgu tilak, axloqiy qadriyat, kelajak orzusini singdirish
Etnomadaniy	Ona obrazi, oila muhiti va xalqona dunyoqarashni saqlash

Surxon allalarida tabiat obrazlari, uy-roʻzgʻor detali, qarindoshlik munosabatlari va diniy-eʼtiqodiy tilaklar uygʻunlashgan. Bunday uygʻunlik allaning faqat maishiy qoʻshiq emas, balki xalqning ruhiy-madaniy tajribasini saqlovchi janr ekanligini koʻrsatadi.

3. “Huyo-huy” janrining hududiy xususiyati

Toʻplamda alohida eʼtibor qaratiladigan jihatlardan biri — Surxon vohasiga xos “huyo-huy” janridir. Soʻzboshi muallifi bu janrni bobolar tomonidan nevarani tizzaga olib ovutish jarayonida aytiladigan qoʻshiq sifatida izohlaydi. Unda “huyo” yoki “huyallo” shaklidagi takroriy undovlar asosiy ritmik tayanch vazifasini bajaradi. Mazkur janr namunalari 1958–1959-yillarda folklorshunos T. Mirzayev tomonidan qayd etilgani, biroq keyinchalik toʻliq oʻrganilmagani taʼkidlanadi.

“Huyo-huy” janri Surxon vohasida bolalar folklori va oilaviy tarbiyaning erkaklar — xususan, bobo obrazi bilan bogʻliq qatlamini ochib beradi. Agar alla koʻproq ona mehri, mehribonlik va himoya funksiyasini ifodalasa, “huyo-huy”da bola kelajagi, mardlik, chorvachilik, rizq-roʻz, podachilik, ot, tuya, qoʻy kabi obrazlar kuchliroq namoyon boʻladi. Bu esa vohaning chorvachilik va togʻ-qishloq turmush tarzi bilan bogʻliq madaniy xotirasini aks ettiradi.

4. Nikoh-toʻy qoʻshiqlarining marosimiy funksiyasi

Nikoh-toʻy qoʻshiqlari oʻzbek xalq ogʻzaki ijodining eng faol yashab kelayotgan janrlaridandir. Yor-yor, kelin salom, oʻlan va laparlar nikoh marosimining oddiy bezagi emas; ular marosimning ichki mazmunini tashkil etuvchi badiiy-ijtimoiy vositadir.

Yor-yorlarda kelinning ota uyidan kuyov xonadoniga oʻtishi, ota-ona duosi, yangi

oilaga qadam qo'yish, kelin-kuyov baxti, serfarzandlik, sadoqat va el ichida obro' topish kabi motivlar kuylanadi. Kelin salomlarda esa kelinning yangi qarindoshlik muhitiga kirishi, kattalarga hurmat, oilaviy iyerarxiyani tan olish va ijtimoiy moslashuv jarayoni badiiy shaklda ifodalanadi.

Bu jihatdan nikoh-to'y qo'shiqlari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Funksiya	Mazmuni
Marosimiy	To'y jarayonining muayyan bosqichlarini belgilaydi
Ijtimoiy	Kelin-kuyovni yangi oilaviy maqomga olib kiradi
Tarbiyaviy	Hurmat, hayo, sadoqat, duogo'ylik qadriyatlarini mustahkamlaydi
Estetik	To'yga ko'tarinki ruh, kuy, ritm va badiiy zavq beradi
Kommunikativ	Qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar va jamoani birlashtiradi

M. Naimov to'plamining ahamiyati shundaki, unda Surxondaryo nikoh-to'y qo'shiqlarining hududiy badiiy tafakkuri aks etgan. Bu qo'shiqlarda Surxon vohasiga xos so'zlashuv, obraz tanlash, hazil-mutoyiba, ayol ijrochiligi va marosimiy harakatlar bilan bog'liq xususiyatlar ko'zga tashlanadi.

5. Poetik xususiyatlar: takror, parallelizm va ramziy obrazlar

Surxon vohasi qo'shiqlarida poetik qurilishning asosiy belgilaridan biri takrordir. Alla janrida "alla" so'zining takrorlanishi musiqiy-pixologik tinchlantirish vazifasini bajarsa, yor-yorlarda "yor-yor" radifi marosimiy ritmni ta'minlaydi. Bu takrorlar faqat shakliy vosita emas, balki janrni tanituvchi asosiy badiiy belgidir.

Qo'shiqlarda quyidagi poetik vositalar faol uchraydi:

1. Murojaat — "jonim bolam", "shirin bolam", "kelinoy", "yor" kabi birliklar.
2. Takror — ritm, ohang va hissiy ta'sirni kuchaytiradi.
3. Parallelizm — tabiat, ro'zg'or va inson holati o'zaro qiyoslanadi.
4. Ramziy obrazlar — ot, tuya, qo'y, gul, tog', yulduz, uy, beshik kabi obrazlar.
5. Duo va tilak formulalari — sog'lik, umr, rizq, baxt va farzand tilash.

Ayniqsa, allalarda farzandning kelajagi bilan bog'liq tilaklar ustuvor bo'lsa, nikoh qo'shiqlarida yangi oilaning barakasi, kelinning hayo-ibosi, kuyovning mas'uliyati va ota-onaning duosi markaziy o'ringa chiqadi.

6. Musiqiy-ijrochilik jihatlari

Surxon vohasi qo'shiqlari og'zaki ijro an'anasiga mansub bo'lgani sababli ularda ijrochining individual talqini muhim ahamiyatga ega. Bir xil qo'shiq turli ijrochilar tomonidan turlicha ohang, sur'at, talaffuz va emotsional tusda ijro etilishi mumkin. Bu holat folklor musiqasining yashovchanligini ko'rsatadi.

Allalar odatda yakka ijroda, sokin, cho'zib aytiladigan ohangda kuylanadi. Nikoh-to'y qo'shiqlari esa ko'proq jamoaviy, harakatli, doira jo'rligida yoki ayollar guruhi tomonidan ijro etilishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun mazkur qo'shiqlarni

o'rganishda matnning o'zi yetarli emas; ularning kuy, ritm, ijro muhiti, harakat va marosimdagi o'rnini ham hisobga olish zarur.

7. Musiqa ta'limi uchun amaliy ahamiyati

“Qadim Surxon navolari” to'plami musiqa ta'limi uchun ham muhim metodik manba bo'la oladi. Undan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

1. Folklor qo'shiq ijrochiligi darslarida — alla, yor-yor va kelin salomlarning mahalliy variantlarini o'rganish.
2. Musiqa tarixi fanida — Surxon vohasi musiqiy merosining hududiy xususiyatlarini yoritish.
3. Etnomusiqashunoslikda — matn, kuy, ijro va marosim kontekstini kompleks tahlil qilish.
4. Raqamli musiqa ta'limida — qo'shiqlarni audio, nota, matn va metadata ko'rinishida elektron bazaga kiritish.
5. Talabalar ijodiy topshiriqlarida — mahalliy folklor namunalarini notalashtirish, tahlil qilish va sahnalashtirish.

Ayniqsa, bugungi raqamli ta'lim sharoitida Surxon vohasi qo'shiqlarini audioyozuv, nota transkripsiyasi, matn korpusi va ijro videosi shaklida saqlash dolzarb vazifadir. Chunki faqat matnni yozib olish qo'shiqning to'liq musiqiy-marosimiy tabiatini saqlab qololmaydi.

Xulosa

M. Naimovning “Qadim Surxon navolari” to'plami Surxon vohasi allalari va nikoh-to'y marosimi qo'shiqlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. To'plamdagi qo'shiqlar xalqning oilaviy hayoti, farzand tarbiyasi, nikoh marosimi, ayol ijrochiligi, bobo-nevara munosabati, ezgu tilak va milliy qadriyatlar tizimini ifodalaydi.

Tahlillar quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Surxon allalari xalq pedagogikasining qadimiy shakli bo'lib, ularda ona mehri, farzand tarbiyasi, sog'lik, poklik va elga xizmat qilish g'oyalari mujassam.
2. “Huyo-huy” janri Surxon vohasiga xos noyob bolalar folklori namunasi sifatida alohida ilmiy tadqiqotni talab qiladi.
3. Yor-yor, kelin salom, o'lan va laparlar nikoh marosimining ijtimoiy, estetik va tarbiyaviy vazifalarini bajaradi.
4. Qo'shiqlardagi takror, parallelizm, murojaat va ramziy obrazlar ularning poetik barqarorligini ta'minlaydi.
5. Mazkur merosni musiqa ta'limiga kiritish va raqamlashtirish Surxon vohasi folklorini kelajak avlodga yetkazishning muhim yo'lidir.

Shunday qilib, “Qadim Surxon navolari” nafaqat folklor matnlari to'plami, balki Surxon vohasi xalqining badiiy tafakkuri, oilaviy qadriyatlari va musiqiy xotirasini saqlovchi muhim madaniy hujjatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Наимов М. Қадим Сурхон наволари: аллалар ва Сурхондарё никоҳ тўйи маросими қўшиқлари / Ёзиб олувчи ва тўплаб нашрга тайёрловчи М. Наимов; масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи М. Жўраев. – Тошкент: “Санъат” журнали нашриёти, 2006. – 40 б.
2. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – 222 б.
3. Ostonasi tillodan. To‘y marosim qo‘shiglari / Nashrga tayyorlovchilar: M. Mirzayeva, A. Musaqulov. – Toshkent: Fan, 1992.
4. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.
5. Safarov O. To‘y muborak, yor-yor: o‘zbek xalq nikoh to‘yi marosimi qo‘shiglari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
6. Jo‘rayev M. O‘zbek mavsumiy marosim folklori. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Panjiyev Q. B. Surxondaryo viloyati o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti: san’atshunoslik fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2010. – 20 b.